

institutio manat, ad quod omnium studium et actio vergi debeant. Hoc autem studium, haec actio hisce capitibus innitenda sit, nempe :

a) vivum calorem in ludimistros excitare pro diligentia «methodologiae didacticae» cognitione;

b) inquisitiones instituere de docendi arte atque via ad easque peragendas ducere;

c) pervestigationum causas latinitatis studio deditis offerre, iisque opportuna auxilia ad rem suppeditare;

d) novas docendi rationes monere, iisque favore per scholas earum usum perclitantes;

e) athenaeorum discipulis, qui insti-
tuendis docendisque adolescentibus se dedi-
turi sint, campum adiumentaque submini-
strare, quibus in primo rei usu atque exer-
citatione sese experiantur;

f) denique in aliarum quaestionum stu-
dium intendere ad docendi artem spectan-
tium; puta in variis scholis indices et ratio-
nes latinae institutionis describere, aptam
supellectilem indicare, libros in discipu-
lorum usum redigere, vitae atque indu-
striae scholasticae documenta colligere
eaque publice proponere, bibliothecas de
praeceptorum scientia ac doctrina compa-
rare, etc.

Disputationum series per dies tres pro-
ducta est, cuiusque scholarum ordinis mag-
istris consilia sua communicantibus; con-
clusit diserta oratione excelsus Bottai ad-
minister, limites et actionis campum «Centri»
de quo agebatur definiens: athenaeorum
proprium esse mandatum affirmavit ad artis
usum percipiendum comparandi; centri
autem nexus, comparisonis, collationis
rationum, experiendo in scholis usurpatarum:
athenaea igitur et huiusmodi centrum
propriis diversisque utriusque rationibus
vim suam explicare. Nos — addidit —
necessitatem edicimus libertatem confe-
rendi magistro proprium instituendi genus;

sed propter hoc ipsum, quia nempe plura
in re capita esse ponimus, necesse est col-
lationis et compositionis centrum ipsis
constituere. Huiusmodi centrum non qui-
dem publicam unam Italicam docendi disci-
plinam unquam iubebit, verum artis doc-
endi libertatem custodiet, excitabit; mu-
nus ei proprium et singulare erit fecundas,
optimas, specieque sua insignissimas ratio-
nes illas efficere, quae libere a singulis
magistris docendo inductae sint. Hisce
fundamentis hodie constitutum declaravit
patrium Centrum de rationibus atque via
latini sermonis docendi, Romae, apud Re-
gium Institutum ad studia Romana prove-
henda.

Quod bonum faustumque sit!

Funera

Chrysostomus, Primus Abbas S. Martini
de S. Monte Pannoniae, Praeses Congre-
gationis Hungaricae Ordinis S. Benedicti,
funebrem nuncium nobis attulit, die XXVIII
mens. Februarii currentis anni MCMXLII
post diurnam infirmitatem placide in Do-
minum obdormisse R. P. D. Valentimum
Fehér, eiusdem Congregationis Monachum
et Presbyterum, aetatis sue anno quin-
quagesimo.

Munere magistri in gymnasiis Benedic-
tini Ordinis Taurini (Gyor), Scarabantiae
(Sopron), Strigonii (Esztergom), Günsii
(Kószeg), nunc autem Papae functus, opti-
me de discipulis educandis docendisque
meruit. Eius linguae latinae peritiam satis
ostendit tragœdia, quam Regulus inscrip-
tam in nostris paginis edidimus.

Amico desideratissimo requiem sempi-
ternam ex animo invocamus.

A. R.

IMPRIMATUR:

† Fr. A. C. DE ROMANIS, Ep. Porphyreonen.,
Vic. Gen. Civitatis Vaticanae.

Dr. JOSEPHUS FORNARI, Moderator, Sponsor

TYPIS POLYGLOTTIS VATICANIS

ALMA ROMA

QVID QVID NON
POSSIDET ARMIS
RELLIGIONE
TENET

Per.
Lat
011

C. DEL VECCHIO.

VARIA

Quam necessum sit, ad conservandam Reipublicae libertatem, ut libere possis indignos cives accusare.¹

Iis, qui custodienda Reipublicae libertati praeficiuntur nihil aequae curae esse debet, quam ut potestatem habeant cives, qui aliquid deliquerint, libere accusandi coram populo, magistratu, aut alia aliqua concione. Id enim Reipublicae duabus de causis plurimum prodest. Nam primum, non facile quis tentabit, metu ne accusetur, et si tentaverit quippam, poterit sine magno motu facile reprimi. Deinde, eadem hac ratione instituitur modus extingendi odia et suspicione, quae in urbe sensim contra cives quosdam accenduntur, quorum restinguendorum si non exstet ratio aliqua legitima, ad media quaedam absurdula confugiunt homines, ex quibus per saepe Rerumpublicarum ruina consequitur. Quamobrem existimare oportet, multum interesse ad conservandam Rempublicam, ut ratio quaedam legibus constituatur, qua odia illa restingui ac satiari queant. Id permultis exemplis demonstrare possum, et praesertim Coriolani, de quo scribit Livius. Quum patricis aliquando non admodum bene cum plebe conveniret, quoniam ex Tribunorum creatione videbatur nimium aucta esse eius potentia, magnam annonae caritatem Romae ortam esse, Senatum itaque frumentum e Sicilia advehi Roman curasse. Sed Coriolanus occasionem adesse ratus populi nimiam licentiam castigandi, suasit patribus, ne frumentum ei distribuerent. Quod quum populus intellexisset, magnopere indignatus, Coriolanum senatu egredientem per seditionem oppressisset, nisi ei Tribuni plebis subito ad dicendam causam diem dixissent. Quo casu manifeste apparuit, quantum intersit Reipubli-

¹ EX NICOLAI MACHIAVELLI opere: *De republica disputationes ex prima decade T. Livii latine versit E. BINDI.*

cae ut ratio exstet, qua populi iracundia adversus aliquem concepta, secundum leges extinguatur; quae si non exstet, confugitur ad inordinata quaedam media, quorum eventus multo peiores sunt.

locosa

Postquam Magister diu de humani corporis musculis disseruit, Tuccium interroget:

— Quales musculi in te operati fuerint, si condiscipulus aliquis colaphos tibi impegerit?

— Cruris equidem, ut eum calcibus viçissim petam.

MAGISTER: Attende, Tucci. Quum effatum enuntio: «Herus asinum forte tundit», quod est verberum obiectum?

TUCCIO: Tergum, aedepol!

MAGISTER: Nomina mihi liquidum non congelascens.

TUCCIO: Aquam ebullientem.

Aenigmata

I

Palliolum teneris defendo frigora membris.

a) Consona mutatur? { Fax iter irradio.
b) Vocalem muta!

II

Vox eadem maneo: ponto nunc ambior, at nunc parva cubicla tibi, plebs, habitanda loco.

III

Sum culmen. Vis vi primam mihi demere frontem?

Nil moror. Immo fac! Sic quoque culmen ero.

IV

Sum neutrum? Properare licet mihi funera. Fio feminei generis? Sum tibi, textor, opus.

Aenigmata in superiore fasciculo proposta his respondent: 1) Anus, Annus; 2) Dumas, Fumus; 3) Ruina, Pruina.

Ann. XXIX

Romae, mens. Maio-Junio MCMXLII

Fasc. V-VI

ALMA ROMA

LATINITATIS PRAECONIUM SINGULIS MENSIBUS EDITUM

Premium subnotationis an. MCMXLII est pro Italia libell. 15; pro ceteris nationibus summa italicas lib. 30 exaequans; ante solvendum rectoque tramite mittendum sive ad IOSEPHUM FORNARI doct. Romam, Via di S. Maria dell'Anima, 39 sive ad Typographiam Polyglottam Vaticanam, Città del Vaticano

AD SUMMUM PONTIFICEM

PIUM XII

QUINTUM A SUSCEPTO EPISCOPATU LUSTRUM

EXPLENTEM

*Ut vernal radiis terra meantibus
nubes per laceras, obruta turbine;
squalens ridet ager, rursus et enitet
flos curvatus ab imbris;*

*et sicut rapido gurgite, spiritum
deiectum subito naufragus erigit,
innantem tabulam cum videt aequore,
supremum auxilium sibi:*

*sic plebs Christiadum, Maxime Pontifex,
tantis pressa malis paeneque perdita,
ad Te suspiciens concipit insolens
fracto pectore gaudium,*

*solemnemque diem grata recognitat,
cincto cum bifida Praesulis infula,
dium consilium credidit ardua
pastoris Tibi munia.*

*Nunc gestit seriem volvere casuum,
per quos Te cathedral scandere providus
Petri praestituit Christus, et extulit
bellum dum furit horridum:*

*nutantis columen scilicet ordinis,
praeconem populis juris et impigrum,
lucentem tenebris lampada, luctuum
et solamen atrocium.*

*Exspes, effugium Te, Pater, unicum
gens humana vocat; Te fera pectora
praesentem procerum flectere, iurgia
et componere stirpium.*

*Vindex iustitiae, tu dominantium
vim saevam cohibus, fortis et asseris
qui pacis valeant denique perpetis
gentes icere foedera.*

*Te blandum populis ferre levamina,
belli quos cruciat triste piaculum,
late concelebrant undique nuntia
vastum vecta per aethera.*

*Tu matrum gemitus sedulus excipis,
insolabili pignora flentium;
optatoque domum coniugis anxiae,
crebro, lumine recreas.*

*Quae vox litoribus consonat extimis
ad Te, grata, Pater? Millia militum,
conflictus acie quos creper exitus
captivos procul abstulit,
experti exsilium mitius, evehunt
cordis magnanimi sollicitudinem
in natos, patriis quos miserabilis
nunc sors arcte amoribus.*

*Petri Clavigeri Te, Pie, praeside,
grandescit solium; didita latius
Sedis Romuleae gloria tollitur,
matris gentibus omnibus,
aequae discidium solvere lugubre.
Extrema Iaponum fortis ab Aside
gens ora, obsequii gaudet amicus
tecum stringere vincula,
non oblita fidem quam prior intulit
ipsis intrepido corde Xaverius,
et fusis toties agmina Martyrum
sacravere cruentibus.*

JOSEPHUS BENEDICTUS COTTOLENGO

CENTESIMO EXEUNTE ANNO AB EIUS OBITU

Die XXX mens. Aprilis nuper elapsi circumactum est saeculum ex quo ad Superos evolavit Iosephus Benedictus Cottolengo, vir ille unicus, qui opibus omnibus destitutus, sed Christi tantum caritate urgente, in omnis generis miserorum levamen hospitium aperuit, quod sensim tam latissime patuit, ut civitatem dixeris, quippe duodecim prope hospitum millia intra sua moenia Augustae Taurinorum nunc receptet, iisque vestes, alimenta, curaciones non corporis tantum, sed animi supeditet.

Iuvat igitur, praesertim in tanto, quod videmus, suarum rerum saeviente studio,

*Heu, belli rabies gliscit atrocius
aerumnasque, famem, funera et aggerat;
tantis exitiis vinctus at emicas
tu solus, moderamine
iusto sollicitus ducere dividos
ad Christum populos. Decidet irritum
votum quippe ferox imperitantium,
in Christum arma ferentium.*

*Verbo aptata Dei saecula novimus;
mundanasque vices digerit arbitra
lex, quae communuit regna vel erigit,
unus Christus ut imperet;*

*orbique exhibuit te, crepitantibus
armis, paciferum munere, nomine
et iugi studio, quod fovet, acriter
fervens pectore charitas.*

*Det Jesus utinam saeva quiescere
per Te, bella, Pater, cogat et undique
gentes quas odium scindit, ut unicus
Pastor sit gregis unici!*

V. GENOVESI, S. I.

eius memoriam revocare, eiusque mirifica
gesta vel leviter attingere.

In oppido Pedemontanae regionis vulgo Bra nuncupato Iosephus Benedictus anno 1786 natus est ex Iosepho Antonio Cottolengo et Benedicta Clarotti, coniugibus tum optime moratis, tum pietate in Deum et liberalitate erga pauperes conspicuis; qui igitur a teneris unguiculis ita eius animum informarunt, ut cum pietatis flosculis in eo caritatis germina pari viguerint ubertate. Itaque a prima aetatula datum erat Iosephum videre acceptos nummos aut frusta esculenta egenis donare; quum autem coepit litterarum celebrare ludum, si qui inter viam mendici occurserint, si qui condiscipuli pane caruissent, cum iis et panem et obsonium, sibi ad ientandum a parentibus datum, sua sponte partebatur. Non-

dum a pueris egressus, olim, quum domi esset, tacitus atque in cogitatione defixus cubiculum quodam baculo ultiro citroque dimetiebatur. Tam nova in re deprehensus, quaerenti matri cur ita ageret, respondit nosse se velle quot lectulos eiusmodi cubiculum in indigentium infirmorum usum continere posset: propositum sibi esse, quum in aetatem venisset, nosocomium in ea domo instituere. Qua profecto re portendere satis perspicere visus est, quid esset aliquando, instinctu afflatuque divino, facturus.

Postquam in patria Braida alacrem litterarum studiis dedit operam, septendecim iam annos natus, clericorum habitum rite induit, ut ecclesiasticae vitae initiaretur, ad quam vocari se senserat; et sacram theologiam addiscere aggressus est, duce a magistro sacerdote quodam, qui, in Taurinensi studiorum Universitate disciplinis sacris tradendis doctor, idcirco Braidae se receperat, quod res civiles et ecclesiasticas incursio Gallicarum copiarum in regionem Cisalpinam paene totas everterat. Composito autem aliquantum publico ordine, Astam se contulit Noster inter Seminariorum illius alumnos cooptandus, ibique sacerdotio est auctus.

Quum deinde domi forisque aliquandiu ministerium sacrum sedulo studioseque exercuisset, curionis sui consilio Augustam Taurinorum petit, ut, quae theologiae studia privatum ac minus plene pro rerum temporumque condicione confecisset, ea in Archigymnasio compleret perficeretque; et ita perfecit, ut, facto publice periculo, doctor in theologicis disciplinis fuerit ingenti cum plausu renuntiatus.

Braida reversus, ad procurationem animarum curionem per diligenter adiuvit, et, contagione quadam grassante, quae plurimos ex omni aetate et ordine cives utriusque sexus interemit, in vitae discri-
men se ultiro libenterque intulit, ut nemini deesset. Interea Congregatio presbytero-

rum Ecclesiae S. Corporis Christi, qui cognominem regunt Augustae Taurinorum paroeciam, itemque canonici sunt Conlegiatae Ssmae Trinitatis in aede metropolitana Taurinensi, Iosephi flagrans animarum studium quum cognovissent, inter suos cooptaverunt. Venit igitur Noster in Pedemontanam urbem caput; at quamvis commissis sibi muneribus laudabiliter perfungeretur et iucundo hilarique esset ingenio, maestam tamen degebat vitam, quippe animo sentiret, se ad peculiare iter ingrediendum caelitus vocari. Quorsum vero? A Deo vehementer gratiam implorabat, ut viam ipsi manifesto aperiret. Annus erat 1827; die secunda mensis Septembris accidit, ut mulier quaedam cum viro tribusque filiis Lugdunum Mediolano contendens quum in gravem morbum incidisset, Augustae Taurinorum consideret; quae, quum reiecta esset tum a nosocomiis urbis, quia ventrem gereret, tum ab aedibus praegnantis excipiendis quia aegrotaret, in foedissimum cubiculum deducta tandem est, quod intra fines paroeciae Corporis Christi erat, ubi, ut quae iam iam animam ageret, sacerdotem aliquem acciri ad se postulat. Noster eo advolat, morientem sacramentis refectam sanctissimis consolatur verbis; at, pio fungentem officio maximo dolore afficiunt cum puerorum lacrime et ploratus, tum viri maeror, inhumanitatem Piorum Operum Taurinensium conquerentis... Misella vix vita functa, Iosephus summo percutitus dolore anxius et anhelus in sacram suam aedem revertitur a Beata Deipara lumen impetraturus utrum sibi ex voluntate Dei munus reservatum esset tam lugendis casibus occurrendi: licet intempesta hora aes campanum pulsari iubet, cum populo qui ad insuetam vocationem accurrerat Lauretanis litanias ante altare Virginis sub Gratiarum titulo, oculis continenter in sacram imaginem intentis, cantat, deinde in sacrarium se recipit laeto hilarique vultu exsiliens, et clamans: «Facta est gratia;

iam impetrata est gratia: benedicta iterumque benedicta sit Sancta Domina nostra!» Cuiusmodi ea gratia esset, licet Iosephus perpetuo occuluit, ipse tamen rerum evenitus declaravit. Namque paulo post, prope eamdem Corporis Christi aedem, in loco *la Volta Rossa* vulgo nuncupato, parvam domum conduxit, inque eam, nonnullis lectis instructam, derelictos infirmos exceptit, medico, aromatario, nonnullisque piis mulieribus libenter eum adiuvantibus. Infirmis autem gratuito receptandis, alendis, curandis nulli alii provisi redditus, nisi quem in singulos dies Pater caelestis praebuisset, panis quotidianus, nunquam pro eius ineffabili providentia defecturus.

Non equidem credendum est Nostrum, ab initio praesertim, adversa non fuisse passum; quin imo, grassante per Italiam indica iue, cives, qui domos hospitio viciniores incolebant, contagionis metu perculsi apud rei publicae rectores usque adeo querelis precibusque institerunt, donec de claudendo hospitio decretum est. Neque tamen ea calamitate Iosephi animus concidit: immo potius id providentia Dei contigisse putavit, quasi ipsem inopinato casu admoneretur: hospitium, seu «Depositum» quod vocabat, nimis eo loco domibus civium circumscriptum ac veluti oppressum, in eam nunquam potuisse pervenire amplitudinem, quam necessitas postulasset. Itaque quum contagio desisset, et auxilium Beatae Mariae Virginis, nunc «a Consolatione», invocasset in sacrario hoc titulo Augustae Taurinorum Ei dicato, in deserta regione, vulgo dicta «Valdocco», ab ipso sacrario haud procul, domus aliquot vel conductas, vel emptas, vel a solo excitatas ad id, quod propositum habebat aptavit; quae quidem ita in dies creverunt, ut in unum paene oppidum coaluisse dixeris. Cernere enim ibi est vias, subterraneas quoque, plateas, hortos, molas, pistrinum, officinas lignarias, ferrarias, sutorias, vestiarias; praeterea scholas, sacella,

commune omnibus templum magnitudine et ornatu praestantissimum; passim vero domos singulas, cuique miserorum generi destinatas. Infirmis enim ab initio inductis accessere, et iuvenes et senes, utriusque sexus paralytici, muti, comitiali morbo laborantes, monstra, corporis vel animi vitio quoque modo obnoxii: pueri denique et puellae parentibus orbati. Hi omnes in distinctas «familias» distributi sunt, quibus totidem religiosae tum mulierum tum virorum familiae respondent, quae iis praesunt; suntque etiam quae variis officiis, ut culinae, fulloniae, cultui, religiosae aut civilis institutioni singularem dedunt operam, et etiam poenitentem quae vitam agunt.

Huic veluti civitati a Nostro impositum nomen est: «Parva Domus a Divina Providentia», fuitque ea per saeculum et est vere Dei Providentis miraculum, quippe Conditor ipsam unice Ei concredens voluit nulla quaesita stipe eam vivere, omnique stabili, si quid offerretur, patrimonio repudiato. Hoc autem veluti peculiare a Deo acceptum munus, tamquam hereditatem in aevum amplificandam et perennandam, successoribus transmisit, rursus ab his illibatam transmittendam. Re quidem vera centum iam annis a Iosephi Benedicti morte iisdem normis res modo regitur, quibus ab ipso regebatur, et in dies viget et floret; perenne quidem miraculum humanae superbiae impervium, sed divinae promissionis implementum, dicente Christo: «Respicite volatilia caeli... Pater vester pascit illa... Considerate lilia agri... nec Salomon in omni gloria sua cooperatus est sicut unum ex istis... Quaerite ergo primum regnum Dei et iustitiam eius, et haec omnia adiicientur vobis». ¹ Iosephus Benedictus Cottolengo, quum gloriam Dei et iustitiam Eius unice quaesivisset, ita se totum in Eius manibus posuit, ut in se suoque opere mirabiliter impleri divina promissa meruerit.

X.

¹ MATTH., VI, 26-33.

DE FARFensi IMPERIALI COENOBIO¹

GREGORIUS A CATINO
FARFENSIS COENOBII HISTORICUS

E Podio Catino in Sabinis honesto genere natus, patrem Donum habuit, qui filium cum altero fratre Donadeo Farfensi coenobio concessit, ut ambo litteris ac disciplinis excoletentur. Brevi, Gregorius parentum ipsiusque fratris morte afflictus, totus ad pietatem studiumque se dedit.

Rectorem atque magistrum Berardum Antistitem habuit, qui anno millesimo secundo et sexagesimo coenobium moderabatur. Tanto discendi studio flagravit, ut scriptum reliquerit: «Sapiencia fuit mihi lac quo Dei Mater ab unguiculis me enutritivit».

Monachus hic vitam humilem atque absconditam transegit; de eo notitia ultra annum millesimum centesimum tertium et trigesimum nulla exstitit; eo anno, cum Pontifice Innocentio II, cum Lothario rege, cum Divo Bernardo a Claravalle, cum Norberto Magdeburgensi, cum Adinulfo I Abate, ipse pene oculis captus, adfuit; agebatur enim de Ecclesiae pace ab Antipapa Anacleto II turbata.

Fide historica scriptor eximus, de literaria repubblica bene meritus est. Memoriae digna sunt: 1. *Regestum farfense* ab anno 1092 ad 1099 scriptum, quo canones, Pontifices, Abbates coenobii, eiusque historia memoria recensentur. Regesti codex in Vaticana Bibliotheca asservatur, numero 8487 addito, a clarissimis Ignatio Giorgi et Hugone Balzani editus, Patriae historiae Romana sodalitate curante. - 2. *Chronica Farfensis*, ubi tota coenobii historia ad annum 1125 recensetur. In Victorii Emanuelis bibliotheca (addito numero 1 Fundi Farfensis) asservatur. Ab Hugone Balzani,

¹ Cfr. fasc. sup.

curante Istituto Historico italicico, anno 1918 editus est. - 3. *Largitorium* anno 1103 collectum donationes et emphiteuticas concessiones ab anno 792 ad scriptoris aetatem recenset. In eadem bibliotheca (addito n. 2 Fundi Farfensis) asservatur: a Iosepho Zucchetti, Instituto historico curante, Romae anno 1913 editum est.

Potissima scripta haec sunt; reliqua minoria hinc inde dispersa per orbem, a Farfensi coenobio emigraverunt.

RESURRECTIONIS CONATA

Farfense coenobium a pristina gloria cedit, quod bellorum perpetuorum incommodo ad egestatem redactum Sabinorum Dynastae quum invenissent, neque stipendia canonice statuta solverunt neque possessiones, emphiteutica fide receptas a coenobio, reddiderunt. Tum Summi Pontifices, ut id quod supererat servari posset, Legatum Commendatarium statuerunt, cuius ope et consilio sperabant omnia brevi in pristinum reddi posse. Sed frustra.

Primus Cardinalis Commendarius Franciscus Tomacelli salutatus est, qui ut sortem coenobii restitueret, secum ad Farfense coloniam Monachorum Germanorum e Sublacensi coenobio duxit; sed eventus spei par non fuit. Ursiniis imperantibus octavo kal. Aprilis anno millesimo quadragesimo sexto et nonagesimo quum vetus templum undique fatisceret, novum a fundamentis erectum est e vetere columnis marmoreis detractis una cum porta affabre facta, quae nunc etiam in loco videnta exstant. Romanicum templum tali modo deletum est, de quo nobilissima fragmenta et pictoricae et sculptoriae artis collecta atque in ordinem disposita, sub porticu claustralii adhuc existunt.

Interea Teutones monachi in coenobium adducti de loco silvoso, de parentia solis mussitabant, cupidi ad Sublacense coenobium quantocius revertendi. Cuius rei causa ea reformatio quam Teutonum monacho-

rum opera et exemplo speraverant antistites, reapse ad effectum non pervenit; immo, eorum insolentia causa iurgii fuit, ita ut ipsi Summi Pontifices et Commendatarii Cardinales adesse coacti sint, ne Teutones monachi Farfense coenobium relinquerent.

Quum vero experientia docuisset nihil profecisse Commendatorum Cardinalium operam ad observantiam Monachorum restituendam, Ludovici Barbi studio ac diligentia in patavino S. Iustinae coenobio factum est, ut Commendatarius honor extingueretur, cuius loco Congregatione una plures abbatiae congregatae, uno regimine moderarentur; regimina vero in unum collecta auctoritate ornata sunt electionem faciendi sive Abbatis, sive Ministrorum, sive Accensuum singula Coenobia regendorum. Tali modo externorum opera e coenobiis reiecta, regularis disciplina facile restituata est.

Farfense coenobium primo Sanctae Iustinae Congregationi adscriptum fuit, deinde, anno millesimo quingentesimo quinto, quum Casinense coenobium Barbi reformationi accessit, huic Casinensi Congregationi adscripta in eadem adhuc permanet.

Tunc Commendatarius erat Farfensis Cardinalis Alexander. Hic in Monachorum rem manus, magno cum Abbatiae damno iniecit; nam Abbatii claustrali totam in Monachorum auctoritatem de internis rebus concedens, sibi suisque accensibus civile et administrativum ius adscripsit; quae distinctio perennis certaminum et pugnantium sententiarum causa fuit. Ita ad annum millesimum septingentesimum octavum et nonagesimum coenobium Farfense, equidem, non bene vixit cum Francorum Reipublicae expoliacionibus; deinde anno millesimo octingentesimo et sexagesimo, deinde anno millesimo octingentesimo secundo et septuagesimo, omnibus coenobii bonis ablatis, unus tantum sacerdos, quasi custos in disperso grege, in eodem relictus est,

Raptores Franchi nulli rei pepercerunt; bona coenobii, reliquias, thesauros, sacras vestes, aera campana, codices, tabulas pictas, omnia praedae dederunt. Ille celebris codex manu exaratus cui nomen « Regestum Gregorii a Catino » Reate translatum, reatinus subpraefecto quasi scannum scriptoriae tabulae inserviit, quoad in Vaticanam Bibliothecam conditus fuit. Sanctuarium Beatae Mariae Virginis et Coenobii pars italicica Regno adscripta fuerunt; quod superfuit privatis civibus venditum, nunc in Comitis Volpi possessionem incidit.

Tandem Regio Decreto die V idus Octobres anno millesimo nongentesimo duodecimtesimo dato, cautum est ut Farfense coenobium, quippe antiquis iisque celebrerrimis fastis insigne, Italicae gentis cultui sacraretur atque publice protegeretur tamquam civilis historiae artisque monumentum.

A. AURELI.

DE M. TULLIO CICERONE ORATORUM ROMANORUM PRINCIPE¹

Pollitus eram in primo anni fasciculo scriptorum me de adolescentia M. Tullii Ciceronis; postea, praetermissa vita publica viri, dicturum, qualis habuissevit vitae exitum. Nunc intellego de ipso fine clarissimi hominis non satis esse narrare de extremis horis eius, sed altius repetendum esse exponendumque, qui sit factum, ut summus orator urbis tam foeda caede extinguatur.

Erat annus urbis 709, Ciceronis 63, a. Chr. n. 44, C. Iulius Caesar consul V erat, dictator IV, et collega M. Antonius. Cicero eo anno scripsit *Tusculanas disputationes*. Fuit Romae et in senatu kal. Ianuarii. Lupercalibus illius anni, id est XV kal. Martias, Caesar pro rostris sedens amictus toga purpurea spectabat lupercos.

¹ Cfr. fasc. sup.

Ex illis unus, M. Antonius, accedens ponit in Caesaris capite diadema, quod ille cum plausu populi reiecit. Idibus Martiis Caesar in Pompei Curia viginti tribus confossus a coniuratis vulneribus concidit. M. Brutus cruentum tollens pugionem Ciceronem exclamavit, Ciceroni gratulatus recuperatam libertatem. Quam ob rem postea Antonius in senatu dixit Ciceronis consilio interfectum Caesarem esse. Recuperunt se interfectores in Capitolium. XVI kal. Apr. convenit senatus in aedem Telluris, ubi Cicero ostendebat omnem memoriam discordiae sempiterna oblitione delendam esse. Etiam Antonius peroravit de concordia. Descendunt de Capitolio interfectores cenantque apud optimates.

Sed quum Caesar elatus funere et laudatus a M. Antonio esset, plebs cum facibus ad Bruti et Cassii et ceterorum domos venit, et aegre prohibetur vi. Tum Brutus et Cassius vitata urbe otium consumperunt Antii et Lanuvii. Cicero post kal. Apr. lustravit villas suas neque quidquam maluit quam rusticari. Cuius rusticationis fructum habemus tres libros *de natura deorum*, duos *de divinatione* libros, *de senectute* et *de amicitia* dialogos, tres illos *de officiis* libros. Scripsit etiam *de fato et de gloria* libros. Mense Aprili et Maio Antonius percurvavit Italiam. Interim Dolabella, qui pro occiso Iulio suffectus consul erat, bustum Caesaris, quod in foro erat, evertit. Nam ibi plebs columnam lapidis Numidici erexerat pedes altam viginti inscriptis verbis: « Parenti Patriae », et apud eam sacrificabat et vota sucipiebat et controversias interposito per Caesarem iureiurando distrahebat.

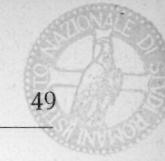
C. Octavius, qui postea Caesar Augustus fuit, quum Iulius Caesar, avunculus magnus eius, interfactus est, Apollonii erat. De caede factus certior in Italiam contendit, fuit ruri cum Cicerone perhonofifice et amice in Cumano Ciceronis,² Ro-

² Ad Att., XIV, 10.

mae ab Antonio cons. superbe est acceptus. Adiit invidiosam Caesaris hereditatem et nomen, ut, qui prius Octavius fuerat, de more diceretur C. Iulius Caesar Octavianus.

Extremo mense Maio (a. 44) Tullius prefectus est versus Romam, ut kalendis Iunii adasset in senatu. Quo quum Antonius stipatus armis venisset, senatores metu fugerunt. Mense Iulio decernit liberae nomine legationis proficisci in Graeciam. Quo in itinere duos *topicorum* libros ad Trebatium scripsit. Kalendis Sextilibus venit Syracusas. Postridie ventis delatus est Leucopetram, Regini agri promontorium; ex eodem loco provectus stadia circiter trecenta coorto austro reiectus Leucopetram est. Intempesta nocte mansit in villa P. Valerii comitis et familiaris sui exspectans ventum. Tum veniunt Roma Regini quidam illustres homines, qui nuntiant summam spem esse fore ut Antonius cederet, res convenienter, Caesaris interfectores in urbem reverterentur. Et adiunt Ciceronem desiderari a multis, et, quod abesset, subaccusari.

Hic Cicero abiecto consilio dissectionis devectus celeriter Veliam convenit Brutum, qui excedens Italia cum suis navibus erat non longe a Velia. Inde festinavit Romam et accedenti ad urbem tanta obviam processit multitudo, ut gratulatione adventus totus abiret dies. Kal. Sept. Antonius senatum habuit de supplicationibus decernendis Caesaris et vocavit in Curiam Ciceronem. Qui e via languens et sibi ipsi displicens, fortasse veritus insidias, renuntiare iussit Antonio venire se non posse. Antonius id aegre ferens minitatus est se, nisi veniret Cicero, missurum fabros esse, qui disturbarent domum eius; multis tamen deprecantibus conquivit. Venit postridie in senatum Cicero, quum non venisset Antonius, ubi prima sua *Philippica oratione* profectionis suae et reditiois causas expavit, de invidia Antonii et de actis Caesaris disputat, Antonium et Dolabellam consu-

les hortatur, ut in regenda republica utantur moderatione.

Tum vero Antonius incensus ira Ciceroni denuntiat inimicitias eumque in senatu adesse iubet XIII kal. Oct. Quum etiam septemdecim dies in Tiburtino Scipionis contra Tullium declamavisset, XIII kal. Oct. quadrato agmine venit in templum Concordiae atque in Ciceronem absentem impuro ore orationem vomuit; vomere, non dicere visus omnibus. Amici eo die Ciceronem, ne in senatum iret, retinuerant. Abstinuit ergo senatu, sed scripsit *Philippicam secundam*, qua crimina sibi ab Antonio obiecta refutat, totamque vitam Antonii perlustrat, et ita scribit, ut si ea oratio XIII kal. Oct. in praesentem Antonium esset habita. Qui obviam proficiscitur quatuor illis legionibus, quae a Caesare missae in Macedoniam erant, et audita imperatoris caede revertebantur in Italiam, has in urbem erat adducturus.

Cicero interim rus se contulit et libros *de officiis* absolvit. Antonius senatus ut adesset frequens a. d. IV kal. Dec. in Capitolio edixerat. Quo die nuntius est allatus legiones Martiam et quartam, relicto Antonio, ad Caesarem Octavianum transisse. Hic Antonius mente concidit, paludatus in citeriore Galliam properavit, quae ei, quum esset D. Bruti provincia, a populo commissa erat. Resistit Brutus Antonio polliceturque provinciam Galliam se in potestate senatus populique retenturum. Cicero quum V Id. Dec. venisset Romam trib. pl. edixerunt ut senatus adesset a. d. XIV kal. Ian. Statuerat Tullius ante kal. Ian. vitare senatum, sed quum edictum Bruti eo ipso die in quem tribuni convocaverant, esset propositum; mane in senatum venit. Quod ubi est animadversum, frequentissimi senatores convenerunt. Retulerunt tribuni de praesidio dando Pansa et Hirtio coss. designatis, ut kal. Ian. senatus haberi tuto posset, et Cicero sententiam interrogatus, *tertia Philippica* censuit

ut decerneretur praesidium, et quae Octavianus Caesar egisset, publica auctoritate confirmarentur, et ut milites, qui ab Antonio ad Caesarem transissent, afficerentur praemiis, et ut Brutus ceterique provincias retinerent suas, nisi quis ex senatus consulto successisset, factoque in hanc sententiam senatus consulto progressus in concessionem *quarta Philippica* populum docuit quid actum in senatu esset.

Kalendis Ianuariis anni a. C. n. 43 consules post sollemnem religionem senatum habuerunt in Capitolio de M. Antonio, qui tum Mutinam obsedebat. Brutum oppugnans. Nonnulli mitiorem dicebant sententiam mittendosque ad Antonium legatos. Sed Cicero quinta sua *Philippica* non modo legationem dissuadebat, verum asseverabat persequendum bello Antonium esse et afficiendos honoribus, qui rem publicam adversus Antonium defenderent. Postridie Antonius, sicut Cicero censuerat, iudicatus hostis esset; sed, ne fieret, intercessit Salvius tr. pl. Decrevit tamen senatus ut D. Brutus laudaretur, quod Galliam non cessisset. Antonio, ut Caesar illo quem haberet exercitu bellum gereret, illique poneretur statua, ut sententiam loco consulari diceret, consulatumque ei liceret petere decem annis prius, quam permittere legibus, et ut parta Victoria tanta pecunia publice daretur militibus, qui Antonium reliquissent, quantam eis pollicitus esset Caesar.

Pridie Nonas Ianuarias factum est senatus consultum ut Ser. Sulpicius cum L. Pisone et L. Philippo et quibusdam aliis viris mandata ad M. Antonium perferrent. Quam rem eodem die Tullius *Philippica sexta* populo exposuit. Dum legati exspectantur et responsa ab eius amicis configurerentur, Cicero, veritus ne senatorum animi ad infidam pacem inclinarent, *Philippica septima* in senatu pacem dissuadet tribus de causis: quod esset turpis, quod esset periculosa, quod esse non posset.

In illa autem legatione Sulpicius mortuus est. Piso et Philippus ab Antonio intolerabilia postulata rettulerunt. Senatus decernit «tumultum», quum belli nomen quibusdam displiceret, quod M. Tullius reprehendit *Philippica octava*. Nona deinde *Philippica* auctor est ut Sulpicio poneretur statua pedestris aenea in rostris. Ante pugnam Mutinensem Cicero *Philippica decima* pro M. Bruto et Q. Hortensio, *undecima* contra Dolabellam et pro Cassio dixit.

XIV kal. Apr. senatus decrevit legatos ad Antonium mittendos ipsum Ciceronem et P. Servilium. *Philippica duodecima* contendit inutilem esse legationem neque se idoneum qui obiret. Ineunte mense Aprili Pansa cons. ad bellum profectus est. M. Aemilius Lepidus, qui furto in locum C. Iulii Caesaris pontifex maximus creatus erat, decreta sibi Hispania, adhuc in Gallia erat, unde ad senatum dedit litteras, quibus cum Antonio pacem faciendam ostendebat, et hoc successu, ut non pauci senatores, quod incerti essent exitus belli, pacem suaderent. Sed Tullius rogatus sententiam *Philippica tertia decima* rationibus adversariorum confutatis, cum Antonio et Antonianis pacem esse posse negabat, quo esset animo Antonius illustrans litteris ab eo ad Hirtium et ad Octavianum datis. Et propriis litteris³ XIII kal. Apr. Lepidum castigat: «Pacis inter cives conciliandae te cupidum esse laetor, eam si a servitute seiungis, consules et rei publicae et dignitati tuae; sin ista pax perditum hominem in possessionem impotentissimi dominatus restituturast, hoc animo scito omnes sanos, ut mortem servituti anteponant. Itaque sapientius meo quidem iudicio facies, si te in istam pacificationem non interpones, quae neque senatui, neque populo, nec cuiquam bono probatur».

Post profactionem Pansa cons., quum D. Brutus Mutinæ iam se vix sustineret,

³ Fam., X, 27.

Romæ orta est magna perturbatio animorum omnibus vel foedissimam mortem vel miserabilem fugam cogitantibus. Tum impii cives vocem iactarunt in vulgus Ciceronem pridie Vinalia, hoc est X kal. Maias, descensurum cum fascibus esse. Interim, XVII kal. Maias, Antonius ad Mutinam bello superatus est. Illis diebus P. Appuleius tr. pl. concionem habuit, in qua quum Ciceronem liberare vellet suspicione fascium, una voce tota declaravit concio nihil unquam a M. Tullio nisi optima de re publica cogitatum esse. Tribus fere horis post eam concionem nuntius et litterae de victoria Mutinensi advenerunt. Tum vero ingens populi factus est concursus ad Ciceronem, et ipse ductus in Capitolium collactusque in rostris et inde deductus domum.

Qui X kal. Maias *quartadecima* eademque postrema *Philippica* oratione decrevit supplicationem dierum quinquaginta trium imperatorum Pansa, Hirtii, Caesaris nomine ob Antonium hostem superatum, qui ceciderant in proelio laudavit, eorum propinquos consolatus est. Et quod in proelio Hirtius ceciderat, Pansa paucis diebus post ex acceptis vulneribus obiit, fama increbuit Ciceronem factum esse consulem. Et certum est illum tum quidem praefuisse fere rebus gerendis, instanti illi iam fato. Nam Antonius a Lepido exceptus est et Octavianus, quum id rescisset, causam optimatium deseruit, quadringentos ad senatum misit milites, qui sibi exercitus nomine deposcerent consulatum. Cunctanti senatui Cornelius centurio, legationis princeps, reiecto sagulo ostendit capulum gladii et: «Hic, — inquit, — faciet si vos non feceritis». Hic Cicero: «Si ita consulatum petieritis, accipiet». Itaque re infecta quum milites revertissent, Octavianus Antonium et Lepidum arcessit in Italiam, ipse legiones hostiliter ad urbem ducit. Venit ad eum Cicero, qui paulo post lectica abditus ex urbe profugit. Octavianus X kal. Oct. adolescens viginti anno-

rum, consulatum init cum Q. Pedio, breve legem tulit de quaestione habenda in eos, quorum opera occisus pater esset; lex Pedia nominata est, quod Pedius tulebat, qua lege omnibus, qui Iulum Caesarem interfecerant, aqua et igni interdictum est. Et Octavianus quidem factus consul Ciceronem valere iussit. Sed pace facta cum Antonio et Lepido copias in unum locum contrahunt et imperium Romanum inter se dividunt. Convenit etiam inter eos, ut in quinque annos essent triumviri rei publicae constituendae, et ut suos quisque inimicos proscripteret. In ea autem proscriptione plurimi equites fuerunt, centum triginta senatorum nomina. Maximam vero contentionem, inquit Plutarchus, Ciceronis proscriptio praebuit, quum Antonius nullam acciperet condicionem, nisi is primus tolleretur de medio, huic assentiretur Lepidus, Caesar repugnaret. Convenerunt triumviri in quadam insula fluminis, quod praeterlabitur Bononiam. Et paucis quidem diebus Caesar pro Ciceronis salute cum collegis contendit, sed tertio die concedens vitam eius prodidit sic facta permutatione, ut Caesar Ciceronem proscribi permetteret, Lepidus L. Paulum fratrem, L. Caesarem avunculum Antonius. Sed nihil tam indignum illo tempore fuit, ut ait Paterculus, quam quod aut Caesar aliquem proscribere coactus est et ab illo proscriptus est Cicero. Quae indignitas excivit sexdecim saeculis post Iacobum Balde, poëtam illum aulae Bavarorum, ut conspecta in hortis Castelli Schleissheim Ciceronis statua exclamaret:

Ingratus hic et barbarior fuit
Lictore, qui te, Marce, reliquerat
Lictoris infami sub ictu;
Popilio quoque parricida
Octavianus paene nocentior.⁴

(*Ad proximum numerum.*)

A. HABERL.

⁴ *Lyric.*, II, 25.

Veteris monumenta Romae

DE THERMIS DIOCLETIANAEIS¹

Hae porticus, inter exteriorem et internam zonam erectae, deambulationes, umbras viridiariis arboribusque commoda offerebant, siqui essent qui ad interiorem zonam pergere optarent. In hac altera lacus ingens, « natatorium », centum pedes porrectum in latera, ducentos in frontibus, cui hinc athletarum campus, « xistrum », inde « stadium », ubi nempe cursus equitum, curruumque. Simulacula, delubra, duae basilicae insuper, seu regalia tempa porticibus insignia, litus ornabant. Quantus erat fons Marcius in lacum purissimus decidebat, et occultis inde cuniculis defluebat. Inde aditus erat ad thermale palatium, seu potius ad thermales aedes quadrilatera forma porrectas, cui in medio emicyclus erat columnarum ingentium, et quadruplum nobilissimum vestibulum. In centro « hypocaustum » statutum, scilicet fornax immanis, in qua calefactae aquae vaporem immitterent in calidaria. Marmoreae, porphyreticae arcae per conclavia dispositae, conclavia ipsa pretioso marmore fulgebant; specularis marmoris laminae (sulphatum calcis chrysanthinum) in fenestris dispositae lucem ingredi sinebant. Argentea episthomia, statuae, anaglypta ex aere, marmore, tabulae, picturae, celeberrimorum artificum omnia, parietes inplebant; canorae aves, peregrinae bestiae, prata, horti, luci amoenitatum omnium summam complebant.

Haeret animus ac nutat, nec penitus acquiescere potest brevissimo temporis, quo tanta simul tentata, erecta, perfecta sunt. Ac tamen rudera ingentia testimonium perhibent absolutarum rerum. Scimus praeterea, traditione monente, actisque Martyrum rem confirmantibus, Christianos illic

¹ Cfr. fasc. sup.

ad opera publica damnatos sudorem, lacrymas, sanguinem immanibus operibus effusisse. Quadraginta Christianorum millia traduntur illic ab anno CCCIII ad CCCVI ingemuisse. Quos colit Ecclesia Romana Martyres, Largus, Cyriacus, Sisinus, Saturninus, Smaragdus, quorum ad acta delegamus lectores, hic opus damnatis inter verbena, et ungulas, et lora et stimulos acutos fratribus in Christo impendebant; inde, quoties vesana sanguinis rabies spectantes in Flavio cives invaderet, et « Christiani ad bestias! » requirerentur, inde, inquam, quasi ex fodina quadam innocentium, eruebantur et in amphiteatrum tigribus, leonibus, hyenis lacerandi, discerpendique devorandique rapiebantur; quippe eodem anno, quo iussae sunt thermae, Maximiano Augusto, qui Romae tunc erat, urgentius exstimplante et instante, Diocletianae immanissimae persecutionis editum est. Nec raro contingit incurrire in thermarum harum lateres ac tegulas signo crucis notatas, quo forsitan Christianus ad lateritia conficienda damnatus salutem damnatis ad aedificandum mittebat, ignotus ignotis, ac tamen in Christo fratres utriusque.

Quamquam pro certo habendum est, quo tempore Alaricus per Salariam portam in urbem introivit, una cum Sallustianis et Lucullianis hortis et aedibus, has thermas irrumpentibus, populantibus, vastantibus, succendentibus barbaris primo patuisse, attamen a *Notitiario Imperii* et a Sidonio Apollinari, qui circa ultimos v saeculi luctuosissimi annos carmina Crescentio scribebat, eas et esse et frequentes populo fuisse, restauratas in iis, quae a barbaris tolerarant.

At num ignoramus Totila saeviente Romanum quadraginta diebus vacuam habitatoribus remansisse, et vix duodecim civium millia, multum precante et adhortante Pontifice, et religionis praemia caelestia spondente redeuntibus, potuisse rursus enumere?

Adde insuper desolationi terraemotus, adde ruinas, quas provocabant rapaces homines modo thesauros abditos, ut putabant, exquirentes, adde pretiosa marmora sublata, nemine curante tot in angustiis ac sollicitudinibus; omnia ferme de tanto aedificio conciderunt. Haud aliter atque amphiteatrum, ceteraeque thermae, hae quae magis a nucleo resurgentis urbis distabant, tamquam fodinae marmorum caementorumque habitae sunt. Scimus inde ablatas ducentas et ultra columnas, praeterea vim simulacrorum ingentem, ac formam aedificii, quae adhuc in fundamentis et ruderibus et reliquiis perspicua erat, a Palladio architecto mirifici relatam et expressam.

Iamque ad annum MDLXI ventum erat; millennium vastationum, et neglectus, et eruptionum nondum exterminare potuerant, et undeviginti aulae plus minusve direptae adhuc restabant, quas inter integra pinacothecae media, et integri fornices, qui a solo ultra nonaginta pedibus eminebant, quos immanes ipsae immaniores columnae monolithae ex porphyre orientali, quod granitum vocant, 72 palmis altitudine, viginti tribus circuitu, sustentabant, quas mole territus nemo a loco dimovere ausus erat. Michael Angelus Bonarroti saepius ea per loca solitarius deambulans, terribilibus cogitationibus caepitque suis simile quid requirens in horribili devastatione illa (atqui octogesimum et sextum agebat annum!), ardenter oculis illa considerabat digna Michaelangelo. O si... At eo tempore Antonius De Luca, sicutus sacerdos, Pium IV rogabat ut illas ruinas sibi templum ibi Ss. Angelis excitaturo concederet; futurum inde ut aliiquid superesset saltem de tanto aedificio tot Martyrum sancto manibus et cruore et lacrymis, religione locum conservante ac tuente.

Pius IV e Medicea gente erat; qui quidem Leonis X aemulatus gloriam et animum Bonarrotio credit operam. Arsis iuvenili robore, virili virtute senex im-

mensus, et, servatis ferme omnibus, tem-
plum ex aula fecit; tantum pavimentum
extulit, octo circa palmis a veteri strato,
ne mucorem gigneret, ne exitiosum aut
insalubre venientibus precatum vel visum
esset. Plausit Pius, Roma plausit; nihil
enim reviviscenti pinacothecae deesse a
veteri videbatur.

At Vanvitellius architectus, Righi Car-
dinale acciente, et opus committente, non
horruit Bonarrotiae operae violentas in-
ferre manus, et mutatis portis, et additis
quibusdam cachinnis pulchritudinem mi-
nuit, magnificentiam extenuavit. At quam-
vis ea fecerit, quae non licuisset, nihil
minus templum mirabile semper est, cui
Franciscus Bianchini meridianam addidit,
sole super pavimenta signante menses et
horas, quod opus Lalande adlaudat tam-
quam perfectissimum, ornatissimum, et in
omni huiusmodi maximum. Praeclaras ha-
bet tabulas templum, simulacula insignia.
Quae domus Contemplantium Monachorum
erant, nunc in alium conversae sunt
usum, in museum scilicet. Atrium dignum
visu est, centum ex columnis porticu no-
bile, Bonarrotii eiusdem opus. Atque huius
manu olim creditae solo dicuntur cupressus
altissimae, quae in medio germinant atrio.

Haec dixisse licuit, immo cumulasse ad
recordationem tantarum rerum rursus cien-
dam, non quidem ad omnia, quae dicenda
essent, absolvenda.

G. P.

LATINAE ADNOTATIUNCULAE

Observe - Colere

«Observe» duo significat: unum est
quod «custodio aliiquid oculis animoque»
in modum speculatoris, ne nos silentio
tacitoque praetereat, ut ex. gr.: observa
transeuntes, observa filium, observa Ti-

tium quid agat, quid loquatur; quasi cu-
stodi, et adnota. Et hinc fit observatio,
quasi adnotatio et animadversio.

Item «obervo» non speculantis modo,
sed admirantis est, venerantisque; et id
tantum in homines, non in res quoties
quem vel virtute vel dignitate suspicimus,
unde fit «observantia», quae est veneratio
quaedam et honoris exhibitio.

Prioris significationis exemplis omissis,
secundae ex Cicerone subiicimus:

Famil. V: Hoc magis sum Publio dedi-
tus, quod me, quamquam a pueritia sua
semper, tamen hoc tempore maxima, sicut
alterum parentem, et observat, et diligit.

Famil. VI: Et omnes fere familiarissimi
eius, quasi devincti meis magnis veteribus
officiis, me diligenter observant et colunt.

Famil. VII: Olim, quum regnare existi-
mabamur, non tam ab ulla, quam hoc tem-
pore observer a familiarissimis Caesaris
omnibus.

Ibid.: Est homo non ingratus, meque
vehementer observat.

Famil. IX: Qui me quidam perofficiose et
peramanter observant.

Famil. XIII: Meus autem est familiaris-
simus, sic prorsus, ut nostri ordinis obser-
vem neminem diligentius.

Ibid.: Quamque unum praeter ceteros
observat, ac diligit.

Ibid.: Marcus Aemilius Anianus ab in-
eunte adolescentia me observavit, semper
que dilexit.

Ibid.: Et eo magis, quod intellexi, ut
primum per aetatem iudicium facere potue-
ris, quanti quisque tibi faciendus esset, me
a te imprimis coeptum esse observari, coli,
diligi.

Ibid.: Caius Cluvius Puteolanus valde
me observat, valdeque est mihi familiaris.

Ibid.: Sed me colit et observat aequa,
atque illum ipsum patronum.

Ibid.: Sed et initio Romae, quum te
quoque et omnes tuos observabat, me coluit
imprimis.

Ibid.: Veicetini me ut M. Brutum praeci-
pue observant.

Offic. I: Sicut aliquo honore aut imperio
affectos observare et colere debemus.

Ad Q. Fratrem: Fert enim graviter ho-
mo et mei observantissimus, et sui iuris
dignitatisque retinentissimus, se apud te
neque amicitia, neque iure valuisse.

«Colere» quum proprie sit «resolvere
et fermentare terram» translate significa-
vit studium, operam ponere in aliqua re
perficienda, assiduum esse circa rem aut
personam aliquam; itaque dictum invenitur
de inferiore persona ad superiorem; raro
quidem de superiore ad inferiorem, ut a
nonnullis exemplis superius allatis de-
duci potest, et clarus eluet ab iis quae
sequuntur, a Cicerone pariter depromptis:

Famil. IV: Servius tuus, vel potius no-
ster, summa me observantia colit; cuius
ego cum omni probitate et virtute tum stu-
diis doctrinaque delector.

Ibid.: Quod facile appareat quam me
colat et observet.

Famil. VI: Exstatque id quod mihi ostend-
deras quibusdam litteris, te studiosorem
in me colendo fore, quam in provincia
fuisses.

Famil. IX: Sic enim color, sic observer
ab omnibus iis qui a Caesare diliguntur, ut
ab eis me amari putem.

Ibid.: Nam quum satis a multis (non
enim possum dicere aliter) et coli me vi-
deam et diligi, nemo est illorum omnium
mihi te iucundior.

Ibid.: Qua fide mecum vivant ii, qui me
colunt et observant, praestare non pos-
sum.

Famil. XI: Quare, quod mea tuaque pa-
titur aetas, persuade tibi, te unum esse,
in quo ego colendo, patriam mihi constitu-
sanctitatem.

Famil. XIII: Te enim semper sic colam
et tuebor, ut quam diligentissime.

Ibid.: Sic ego, qui in isto homine colen-
do tam indormivi diu, te mehercule saepe

excitante, cursu corrigam tarditatem, tum
equis, tum velis.

Ibid.: Meque pree ceteris et colit, et
observat, et diligit.

Orat. post redditum: Ego vos universos,
Patres Conscripti, deorum numero colere
debo.

Ibid.: Ex quo augurum institutis in pa-
rentis eum loco colere debebat.

FORFEX.

Selecta et bibliothecis ex archivis

MEDICAE NOTAE

De Litteratorum morbis¹

Affectu quoque myopiae contrario inter-
dum laborant qui scriptioni ac lectioni ni-
mis addicti sunt, adeo ut temporis pro-
gressu obiecta ab oculo longe remota tenere
iis necesse sit, quod vitium senibus fami-
liare est; etenim quum incurvi ac proni-
scribant ac legant, facile humor crystal-
linus ad pupillam prolabitur, eamque obtu-
rat, ac caecitatem inducit...

Praeterea litterarum studiosi quum le-
gendo et scribendo, capite ac pectore incli-
nato libris incumbant, ventriculum et pan-
creas comprimunt, ex qua compressione
stomachus oblaeditur, et succi pancreatici
per suos ductus cursus inhibetur, unde
postea viscerum naturalium oeconomia per-
turbatur; ex qua succi pancreatici inter-
ceptione in hypocondriacis affectibus valde
fit noxia.

Nephritis quoque et arthritis, quae vitae
sedentariae pedissequae sunt, litteratorum
morbis comites se iungunt; perraro autem
quis arthriticus est, quin fiat nephriticus,
non tam quod in arthriticis lecto seu sellae
affixis lumbi ac renes ob assiduum decu-
bitum et sessionem graviter fatigentur,
quam quod utriusque effectus eadem sit
materialis causa...

¹ Cfr. fasc. sup.

Haec in universum patiuntur litterarum professores; ex iis tamen quidam sunt, qui peculiaribus morbis vexari solent, uti Concionatores, Philosophi, continuo in scholis disputantes, Advocati in foro... et quotcumque alii, qui circa vocis exercitium detineri solent. Hi enim distillationibus et vasorum in pectore ruptionibus non raro sunt obnoxii. Politici vero, Iudices et qui publicis ministeriis sunt addicti, studiis, magnis laboribus ac vigiliis attriti, inter hypochondriacos primas tenent, et in miasmum paullatim prolabantur.

Multo mitius vero cum Medicis res agitur, clynici tamen, et lectoriis, quorum studium praecipue est circa medicam praxim et quotidiam aegrorum visitationem; hi enim non tot morbis conflictantur, ac si aliquando aegrotant, non sedentariae aut statariae vitae, sed cursuali causam acceptam referunt. Non semel profecto mirari subit, quomodo grassantibus gravibus epidemiis, malignarum febrium, pleuritidum, aliorumque popularium affectuum, medici clynici, quodam veluti artis privilegio, impune incedant; quod non tam illorum cautelae adscribendum putent, quam magnae exercitationi et animi hilaritati, dum bene nummati lares suos repetunt... Non semper tamen impune evadunt; etenim ob assiduos labores et scalarum ascensum, multos ex his herniosos factos novi. Similiter quum dysenterici fluxui vagantur, aliquando et ipsi dysenterici fiunt; quod forte ipsis evenit ob sessionem longam coram aegro ac miasma per os, vel aliam partem susceptum; quare satis caute se gerunt, qui in dysentericorum curatione stantes se expedient, et sessionem suspectam habent.

Haud minus malam morborum segetem ex studiis suis referunt Poëtae, Philologi, Theologi, scriptores omnes et ceteri litterati circa mentis officia occupati; poëtae praesertim ob phantasticas ideas, quas die ac nocte in mente versant, attoniti sunt,

morosi, graciles... Eos porro, qui ingenio magis praestant, ac ut ingeniorum monstra praedicantur, quasi fato quodam et fortunae malignitate e vivis sublatos legimus. Io. Picus, ingeniorum phoenix, vix sextum lustrum egressus, immaturam mortem Florentiae subiit, magno reipublicae litterariae damno.

Mathematici, quibus animum a sensibus et corporis fere commercio seiunctum esse necessum est, ut res abstrusissimas et a materialitate remotas contemplentur ac demonstrent, omnes fere extra se positi sunt, lenti, veterosi atque in humanis rebus semper hospites. Partes itaque omnes, ac totum corpus necesse est, veluti situ quodam ac torpore languere, non secus ac perpetuis tenebris damnatum. Dum enim mens ad huiusmodi studia intenta est, tota lux animalis in centro conclusa est, neque ad exteriora illuminanda diffunditur...

Verum quum tanti pro Reipublicae bono intersit sapientes ac litteratos homines bene valere, aequum est ut litteratorum valentudo sarta tecta, quantum fieri possit, servetur, ac quoties a suo statu decidat, restituatur.

Studeant itaque primo ut in aere puro ac salubri degant, procul a stagnis ac paludibus ac ventis australibus; siquidem hoc pacto puriores erunt spiritus animales, intellectualium operationum potissima instrumenta.

Rusticari propterea et aura liberiore gaudere, ac vario vitae genere uti, modo ruri esse, modo in urbe ipsis salutare est, frequentiam ac solitudinem ad invicem temperando: illa enim nostri, haec hominum desiderium facit. Cavere quoque debent a validis ventorum afflatibus, Austri et Boreae, ab hyberno frigore corpus, ac praecipue caput muniendo...

Quod victum spectat, Hippocratis praceptum pro oraculo habendum, sanitatis studium esse non repleri cibis. A satietate igitur, insuperque a ciborum varietate ca-

vere debent, ut quae cacochyliam et turbas in ventre ciere soleant, siquidem, ut ait Horatius (*Sat. II, 2*):

cum simul assis
Miscueris elixa, simul conchylia turdis,
Dulcia se in bilem vertent, stomachoque tumul-
[tum]
Lenta feret pituita.

Ventriculi ergo magna custodia habenda, ne a functionibus suis aberret, ac totum corpus plectatur.

Quoad potum, vinum ceteris potionibus praferendum; meracum laudatur, sed modicum. Scio multos e litteratis, suorum medicorum consilio, ut possent liberaliter se proluere, vina alba, tenuia in usu habere; quo pacto putant sibi licere sine noxa bibere, quantum lubeat; quod certe non adeo tutum, ut putant. Vina haec tenuia, aestate praecipue, aciditatem quandam adsciscunt, qua nihil perniciosus, ubi luxuriet acidum... Litterarum itaque cultoribus arthritide, colica, affectione hypochondriaca vexari solitis, qui affectus ex acido morboso genesim suam ducunt, neutiquam acidorum usum, sed ea, quae illud infringant, convenire satis perspectum est.

Quoad ceterarum rerum regimen, ut sedentariae ac statariae vitae incommoda declinent, moderata corporis exercitatione quotidie erit utendum, si tamen aer purus ac serenus sit, et venti sileant; molles etiam frictiones, ad transpirationem tum servandam, tum promovendam, in usum frequuentiorem revocandae; lavacrum quoque aquae dulcis, aestate praesertim, quo tempore atra bilis litteratos infestat, valde salutare esset; sic enim humorum acrimonia temperatur et squallida viscera remollescunt. Tempus balneationi magis opportunum erit vespertinis horis; deinde cibum sumere et cubitum ire; hic enim apud antiquos mos erat atque ordo. Sic Homerus:

Ut lavit sumpsitque cibum, dat membra sopori.

Tempus vacandi studiis magis commodum matutinum commendari solet; non ita

vero nocturnum, ac praesertim post coenam. Verum in hac re attendenda est cuiuscumque consuetudo; cavendum tamen ne id post cibum ingestum fiat, sed peracta coctione...

Incumbant ergo ad sapientiae studium litterarum professores, sed cum moderamine inculpatae tutelae, nec tam sedulo circa animi cultum occupati sint, ut corporis curam negligant, sed bigae medium quasi libramentum sustineant, adeo ut anima et corpus fideli contubernio, veluti hospes et hospitator, mutua officia sibi praestent, neque ad invicem se conterant.

B. RAMAZZINI.

COLLOQUIA LATINA

Occurus inopinatus¹

PAULUS - CLAUDIUS

PAULUS - Aut parum prospiciunt oculi, aut Claudium veterem compotorem meum video.

CLAUDIUS - Imo nihil te fallunt oculi tui: vides sodalem ex animo tuum. Nulla cuiquam erat spes reditus tui, qui tot annos abfueris, ignaris omnibus, quae te terrarium haberet regio. Sed unde? dic, queso.

PAUL. - Ab antipodibus.

CLAU. - Imo ab insulis, opinor, Fortunatis.

PAUL. - Gaudeo quod agnoveris sodalem tuum; nam verebar, ne sic domum redirem, quemadmodum redit Ulysses.

CLAU. - Quonam pacto redit ille?

PAUL. - Nec ab uxore est agnitus. Solus canis iam vetulus, mota cauda, dominum agnovit.

CLAU. - Quot annos ille domo abfuerat?

PAUL. - Viginti.

CLAU. - Tu plures abfueristi; nec tamen

¹ Ex ERASMO recognovit, deprompsit hodiernaeque vi-
tae libere aptavit. I. F.

fefellit me tua facies. Sed quis isthuc narrat de Ulysse?

PAUL. - Homerus.

CLAU. - Oh, ille, ut aiunt, pater est omnium fabularum! Sed qui tandem agnitus a suis est?

PAUL. - E tuberculo, quod habebat in dito pedis: id animadvertisit nutrix iam admodum anus, dum illi pedes lavat.

CLAU. - O curiosam lamiam! Et tu miraris, si ego te agnovi ex isto tam insigni naso?

PAUL. - Nihil me poenitet huius nasi.

CLAU. - Nec est cur poeniteat, quum organum tibi sit ad res tam multas utile.

PAUL. - Ad quas?

CLAU. - Primum ad extinguedas lucernas erit cornu vice.

PAUL. - Perge.

CLAU. - Deinde si quid hauriendum erit e cavo profundiore, fuerit loco promiscidis.

PAUL. - Papae!

CLAU. - Si manus erunt occupatae, licet uti vice paxilli.²

PAUL. - Etiamne amplius?

CLAU. - Conducet excitando foculo, si defuerit follis.

PAUL. - Belle narras. Quid praeterea?

CLAU. - Si lumen officiat scribenti, praebet umbraculum.

PAUL. - Ha, ha, he! Est aliud quod dicas?

CLAU. - In bello navalium, praebebit usum harpagonis.

PAUL. - Quid in bello terrestri?

CLAU. - Erit loco clypei.

PAUL. - Quid deinde?

CLAU. - Findendis lignis erit cuneus.

PAUL. - Probe.

CLAU. - Si praeconem agas, erit tuba; si classicum canas, cornu; si fodias, ligo; si metas, falx; si naves, ancora; in popina fuerit fuscina; in piscando hamus.

² Paxillus proprie « parvus palus », hic fortasse pro « unco ».

PAUL. - O me felicem! Nesciebam me circumferre tam ad multa conducibilem supellecitem! Valebit ne etiam ad numeros procurandos, quibus omnino expers redivi?

CLAU. - Bono animo esto: hic pater supeditabit.

PAUL. - Nihil illo tenacius. Nec crediturus est denuo, quum intellexerit mihi soratem etiam periisse.

CLAU. - Verum ista lex est aleae.

PAUL. - Sed ille non delectatur hac alea.

CLAU. - Si pernegabit ille, commostrabo tibi, unde possis quantum voles pecuniae sumere.

PAUL. - Tu vero mihi voluptatem narras; age monstra: iam cor mihi salit.

CLAU. - In promptu est.

PAUL. - Nactus es thesaurum aliquem?

CLAU. - Si nactus essem, mihi nactus essem, non tibi.

PAUL. - Si queam corraderem mille scutata, revixerit spes.

CLAU. - At ego tibi commonstro, unde possis haurire centum scutatorum millia.

PAUL. - Quin tu igitur me beas? Ne diutius eneca. Dic, unde?

CLAU. - Ex asse Budaei.³ Illic reperias innumeratas myriades, sive auream malis monetam, sive argenteam.

PAUL. - Abi, quo dignus es, cum tuo ioco. Illinc tibi resolvam, quod debuero pecuniae.

CLAU. - Resolves, sed quod illinc tibi numeraro.

PAUL. - Age, novi ex parte mea nasum tuum.

CLAU. - At mihi prae te nasus est nullus.

PAUL. - Imo nihil te nasutius. Ludis in re seria. Hac in re ringi possim citius, quam ridere. (Res gravior est, quam ut ridere libeat. — Tu si hic esses, non luderes. — Sum tibi ludibrio. — Illudis mihi

³ Guilelmus Budaeus, Gallus, qui Erasmi tempore vivit, doctissimum librum de asse scripsit.

et illudis me. — Ioco me tractas in re neutriquam iocosa).

CLAU. - Minime rideo; id, quod res est, dico. (Non rideo quidem; imo rem ipsam dico. — Serio loquor. — Ex animo loquor. — Simpliciter loquor. — Vera loquor).

PAUL. - Ita tibi stet semper in capite pileum, ut ista tu simpliciter loqueris. Sed cesso abire domum, cogniturus, quo statu sint omnia.

CLAU. - Offendes nova permulta.

PAUL. - Credo; sed utinam omnia ex animi sententia.

CLAU. - Isthuc optare licet omnibus; sed hactenus obtigit paucis.

PAUL. - Hoc saltem commoditatis adferat peregrinatio mea, quod dulcior sit posthac domus.

HORAE SUBSECIVAE

SENEX ET PUER ITER FACIENTES

Iter dum faciunt Senex Puerque
Unusque est asinus, notatur alter,
Ire si finit alterum pedestrem:
Unum se Puer inspicit Senexque.
Neuter insilit, aut uterque asellum:
Idem flagitium duobus haeret:
Indulgent asino nimis, nihilve.
Quidquid nos facimus potest notari.
Late, si tibi displiceret, vel audi
Latrantes catulos velut Diana.

CUCURBITA

Arbor se erigit haec, et haec: iacere
Me natura iubet! dolet, catasque
Has cucurbita se erigit per artes.
Humi subdola serpit, implicaque
Quam primam videt arborem, suoque
Amplexu tenet, altiorque surgit.
Sensim denique vertice occupato,
Spernit hinc humiles superba plantas.
Surgit qui obsequiis, humique serpens,
Ut cucurbita surgit impudenter.

PASSERES

Torrentur face mutua, simulque
Semper sunt duo passeris, ut alter
Sit vita alterius lepor, voluptas.
Dum putant minus, aucupis latentes
Cadunt in laqueos, simulque eadem
Clauduntur cavea. Beatores
Coniunctos fore quisquis iudicasset;
At nihil minus accidit: repellunt
Quanto se studio prius petebant.
Sponte quod facimus, placetque factum
Si vi cogimur imperante, sordet.

CERVUS

Cervus, se vitream videns per undam,
Laudat cornua pulchra, despicique
Exiles, tenues, levesque suras.
Hic venator adest, canesque latrant,
Committit cito cruribus salutem.
Iam spissum dederat nemus, sed inter
Vepres cornibus implicatus haeret,
Praedamque inveniunt canes paratam.
Quam stulte sibi consulit, suisque
Qui pulchra utilibus putat priora!

A. CIAMPI.

Notitiae litterarum et artium

Urbanus Latinitatis Conventus

Die Urbis natali, apud Regium Institutum ad studia Romana provehenda, in Aventino, delecta Latinitatis doctorum manus convenit ad disceptandum de patrio centro constitudo, quod latini sermonis docendi meliores rationes atque vias indigit ac proponat iuxta scholae chartam, idest studiorum ordinem recens iussum.

Conventui ipse supremus Italicae iuventutis educationis moderator Iosephus Bottai praefuit, reique gerendae expositionem fecere clarissimi viri Laurentius Dalmasso atque Guido Rispoli, quorum alter de latinitatis scholae hodierna conditione in Italia disseruit, alter de Romana lingua iuxta scholae chartae spiritum, unde « centri »